

МОНІТОРИНГ

Особливості активізації розумової
діяльності учнів на уроках
української мови та літератури

Література:

1. Бавзенко С.П. Історія українського мовознавства,- К.: Вища школа.- 1991
2. Беляєв О.М., Симоненкова Л. М. Українська мова(Піручник для 10-11 кл.)- К.: Освіта. -1998
3. Коваль А.П. Слово про слово. - К.: Радянська школа. - 1986
4. Олійник І.С., Іваненко В.К. Методика викладання української мови в середній школі. - К.: Вища школа.-1998
5. Сковорода Г.С., Котляревський І.П. Вибране. - Харків: Прапор. - 1990
6. Демчик О. Нестандартні уроки з української літератури - Т.: Підручники і посібники, 2000
7. Дивослово . - К. № 6 1999
8. Канак В.М., Брайко Н.С., Крамар В.М. Календарно-тематичне планування з української мови для учнів 5-11 класів на 2002-2003 н.р. - Т.: СМП Астон, 2002
9. Коцюбинська Н.М., Коцюбинська А.І. Українська мова - Х.: Академія, 2002
10. Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Українська мова Збірник диктантів - К.: Либідь, 1995
11. Передрій Л.В., Скуратівський Л.В. та інші. Рідна мова. Підручник для 5 класу - К.: світа, 1996
12. Потапенко О.І., Потапенко Л.В. і інші - Збірник диктантів і переказів з української мови для 5-9 класів - К.: Зодіак - ЕКО, 1995
13. Юнак І.П. Рідна мова. Підручник для 5 класу - К.: Освіта, 1998
14. Задорожна С., Бернадська Н. Українська література (запитання і відповіді). -К.: Феміна, 1996.
15. Карпенко - Карий І. Драматичні твори. К.: Наукова думка, 1989.Кисіль О.Г. Український театр. - К.: Мистецтво, 1968.
16. Кислий Ф.С., Дубина М.І. та інші. Українська література (Посібник для старшокласників і абітурієнтів). - К.: Либідь, 1996.
17. Корифеї українського театру/Упорядник Волюшина І. О. - К.: Мистецтво, 1982.

**Рідна мова в рідній школі!
Що бринить нам
чарівніш?
Що нам ближче і миліш?
І дорожче в час неволі?!
Рідна мова ! Рідна мова!
Олександр Олесь**

**Особливості активізації розумової діяльності учнів
на уроках української мови та літератури**

Дирда Н.С. Особливості розумової діяльності учнів на уроках української мови та літератури. – Тербовля, 2013. -48с.

Цей посібник розрахований на вчителів української мови та літератури.

Розміщені в ньому матеріали відповідають вимогам програми.

Рецензенти:

Савончак Р. Г. – методист районного методичного кабінету

Затверджено науково-методичною радою районного методичного кабінету

(Протокол №1 від 22. 03. 2013р.)

Турок, не мовивши й слова, жбурнув гроші і звелів подавати собі по одній клітці і, випускаючи кожного з нас на волю, втішався, дивлячись навколо, куди ми розліталися.

- А що ж тебе, - спитав товариш, - заманило в неволю?
- Солодкий наїдок та гарна клітка, відповів щасливець. — А тепер покінь умру, дякуватиму богові цією пісенькою:

Краще мені сухар з водою,

Ніж цукор з бідюю.

Сила. Хто не любить клопоту, гой повинен навчитися просто і вбого жити.

4. Після прослуховування цих байок учитель пропонує побудувати учням свої байки на самостійно обрані теми.

Учні будують , згодом зачитують. Усі слухають і виправляють помилки.

Учнівські роботи.

1. Розмова Зозулі і Солов'я .
2. Розмова Матері і дочки.
3. Розмова Бджоли і Трутня.
4. Розмова Кота і Щуки.
5. Розмова директора й учня.
6. Дружба Кішки з Собакою.

V. Підсумок уроку.

VI. Оцінювання учнів.

VII. Домашнє завдання.

Складіть діалог між батьком і сином (дочкою) на тему: «Що таке життя?»

- ✚ початок розповіді має привернути увагу слухачів;
- ✚ розповідь повинна бути стислою, невимушеною і зрозумілою;
- ✚ думки мають бути логічно впорядкованими.
- ✚ зацікавленість слухачів збуджується також тоді, коли:
- ✚ ви говорите про те, що стосується їх безпосередньо;
- ✚ ставите запитання, на які самі ж даєте відповідь;
- ✚ наводите захоплюючі факти та залучаєте слухачів до дискусії.

3. Вчитель зачитує із книжки зразки байок Г. С. Сковороди.

ЗМІЯ І БУФОН

Щойно Змія весною скинула линовище, Буфон, її уздрівши:
- Як ви, пані, помолоділи! - з подивом сказав. - Що тому причиною?

Прошу не втаїти.

- Охоче вам пораду дам, - Змія каже. - Ходіть за мною!

І повела Буфона до тієї тісної щілини, крізь яку вона, з великими труднощами продершись, всю стару одіж із себе стягла.

- Ось, пане Буфон, пролізьте крізь вузький цей прохід. А як тільки пролізете, ту ж мить оновитесь, лишивши весь непотріб потойбіч.

- Та хіба ти хочеш мене тут задушити? - скрикнув Буфон. - Та навіть як мені сюди пролізти пощастить, то з мене останню шкуру здере...

- Прошу ж не гніватись, - сказала Змія крім цього, іншого шляху нема, щоб потрапити туди, де мені побувати вдалось.

Сила. Що краще добро, то більшим трудом, наче ровом, окопалось. Хто труда не докладе, той до добра не прийде.

ЧИЖ І ЩИГЛИК

Чиж, вилетівши на волю, стрівся з давнім товаришем своїм Щиглем, і той його спитав:

- Як ти, друже мій, звільнився? Розкажи мені!

- Дивом-дивним, - відповів невільник. - багатий турок приїхав з посланцем у наше місто і, прогулюючись з цікавості по ринку, зайшов у наш пташиний ряд, де нас щось сот з чотири в одного хазяїна висіло в клітках. Турок довго на нас, як ми один перед одним виспівували, дивився з жалем, нарешті:

= А скільки просиш грошей за всіх? - спитав нашого хазяїна.

= Двадцять п'ять карбованців, - той відказав.

Зміст

1. Методичні матеріали з теми « Особливості активізації розумової діяльності учнів на уроках української мови та літератури»	6
2. «Мужай, прекрасна наша мово...» Односкладні речення з головним членом у формі підмета й присудка. Означено-особове речення	13
3. Народний епос ХХ століття: особливості і специфіка	19
4. Групи слів за значенням: синоніми, антоніми, омоніми	29
5. Згубний вплив грошей на персонажів комедії І. Карпенка-Карого «Сто тисяч»	36
6. Складання діалогу відповідно до ситуації. Самостійне визначення теми і змісту діалогу	46
7. Література	54

Особливості активізації розумової діяльності учнів на уроках української мови та літератури.

У педагогічній практиці ми розрізняємо здібності учнів, їхні знання, вміння та навички. Бувають випадки, коли учень вчиться добре або задовільно, хоч при його здібностях він міг би вчитися набагато краще. Інший учень може не відзначитися такими здібностями, але завдяки своїй наполегливій роботі, досягати високого рівня знань, умінь і навичок. Тому, оцінюючи успіхи окремих учнів у навчанні, ми повинні зважати на те, наскільки ці успіхи відповідатимуть їхнім здібностям, наскільки кожен учень використовуватиме свої можливості успішно вчитися.

Здібності у дітей формуються і розвиваються у процесі їх діяльності. Діяльність же дітей організовується й скеровується батьками й педагогами. Тому і виховання, і навчання відіграють важливу роль у формуванні здібностей учнів. Від виховання залежить те, якою мірою, наскільки повно і всебічно будуть використані природні можливості розвитку здібностей кожної дитини. У процесі навчання й виховання ці можливості не тільки використовуються, а й розвиваються. Уважність, чутливість, спостережливість - це ті властивості розумової діяльності учнів, що є важливою умовою успішного виконання різних, а тим більше творчих завдань.

Розумова діяльність включає певні якості пам'яті дитини.

- швидкість запам'ятовування;
- повнота;
- міцність;
- точність відтворення;
- здатність переконати співрозмовника у своїй правоті (думки свої підкріпити аргументами);
- вміння швидко й доречно будувати змістовні діалоги, монологи тощо.

На кожному уроці учень виконує нові завдання, спираючись на те, що він запам'ятав раніше. З цим і пов'язана важлива роль пам'яті, що сприяє успішному розвитку розумових здібностей.

Будь-яка діяльність учня вимагає певного перетворення досягнутого раніше досвіду у створення нових образів, уявлень.

Порада друга

Будьте приємним співрозмовником.

Таблиця №6

Як бути ПРИЄМНИМ СПІВРОЗМОВНИКОМ.

Кожному з вас доводиться бувати в оточенні малознайомих людей.

Пам'ятайте:

1. Вітайтеся й усміхайтеся перші.
2. Виявляйте дружнє ставлення до людей.
3. Не чекайте, доки вони виявлять до вас свої симпатії.
4. Дотримуйтеся вимог до мовлення та правил спілкування.
5. Цікавтеся людьми, що вас оточують, їхніми турботами і радіщами.
6. Вживайте якомога більше слів, які підкреслюють шанобливе ставлення до людей: даруйте, перепрошую, дякую, будь ласка, не ображайтеся, чи не змогли б ви (чи не зміг би ти), на жаль, так вийшло та ін.
7. У товаристві не намагайтеся переговорити всіх. Дайте іншим можливість висловитися.
8. Будьте тактовні: спочатку зважте, чи нікого не образить те, що ви хочете сказати, а тоді вже говоріть.

Порада третя

Зацікавте співрозмовника

Таблиця №7

Як зацікавити співрозмовника

Щоб стати цікавим співрозмовником, необхідно:

- ✚ мати всебічні знання та інтереси, які постійно слід розвивати і поглиблювати;
- ✚ мати багато друзів і знайомих;
- ✚ дивитися на світ розкритими очима, вміти спостерігати довкола себе;
- ✚ запам'ятовувати, записувати все цікаве, що ви побачите, почуєте, прочитаете;

Цікава розповідь має такі особливості:

- ✚ тема повинна бути цікавою, новою;

Таблиця №4

ОСНОВНІ ПРАВИЛА СПІЛКУВАННЯ

- Намагайтеся, щоб спілкування з вами було для людей корисним і приємним. Учїться допомагати людям словом і ділом
- Будьте завжди уважними, ввічливими і доброзичливими при спілкуванні, поважайте співрозмовника.
- Уважно слухайте інших.
- Пам'ятайте: неввічливо багато говорити про себе, перебивати співрозмовника.
- Говоріть про те, що може бути цікавим адресатові мовлення. Враховуйте його вік, характер, інтереси.
- Не розмовляйте без потреби голосно, не вживайте грубих слів.
- Учїться відчувати настрій співрозмовника, його ставлення до ваших слів. Намагайтесь не виявляти свого поганого настрою.

Коментар вчителя. Щоб ваше спілкування із співрозмовниками було приємним, слід звернути увагу на такі поради.

Порада перша

Навчїться правильно володіти голосом при спілкуванні

Таблиця №5

Як правильно володіти голосом при спілкуванні

1. Пристосуйте свій голос до обстановки, де відбувається спілкування (не говоріть голосно в громадських місцях).
2. Хто говорить надто тихо, справляє враження людини, яка не вірить у свої сили.
3. Не говоріть надто голосно – це сприяє враження агресивної людини.
4. Постійно тренуйте свій голос; найзручніший спосіб для цього - читання вголос, під час якого постійно контролюється правильність вимови.
5. Голос підвищують тоді, коли ставлять запитання, висловлюють радість, здивування. Якщо вам потрібно когось переконати, відповісти на запитання, то голос понижують.
6. Не говоріть, коли ви стоїте до слухачів спиною.

Також надзвичайно важливу роль відіграє здатність дитини мислити. Мислячи, учень набуває знання і вміння, застосовує їх у нових ситуаціях, виконує складні завдання.

Важливе значення мають при цьому такі якості мислення:

- ширина; глибина;
- ясність думки;
- послідовність;
- самостійність; критичність;
- вільність від шаблонних способів виконання завдань.

Успішне виконання учнем завдань, над якими він працює, вимагає також умінь долати труднощі, що виникають при цьому. Звідси зв'язок розумової діяльності дитини з її вольовими якостями, а саме:

- ініціативністю;
- рішучістю;
- наполегливістю;
- вмінням володіти собою.

Одним із найважливіших засобів розв'язання не тільки освітніх, а й виховних завдань є розвиток пізнавальної активності учнів. Щоб викликати їхню зацікавленість і активізувати розумову діяльність, доцільно поєднувати на уроках розповідь, бесіду, лекцію з дискусією, самостійною роботою і не подавати готові істини, а спонукати мислити, самостійно розв'язувати проблеми.

Активізації мислення старшокласників, створення інтелектуальної атмосфери, духу співтворчості сприяють запитання проблемного характеру. Наприклад, при вивченні творчості Василя Стефаника, зокрема новели « Камінний хрест», ставлю такі проблеми перед учнями:

- Чи була еміграція порятунком для бідних галичан ?
- Чому так багато болю читаємо в рядках і між рядками

новели?

З'ясувати ці проблеми десятикласники зможуть під час роботи з текстом, коли готуватимуть відповіді на конкретні запитання, а саме:

Що спонукало Івана Дідуха згадати все минуле.

Сповідатися перед односельцями?

Які причини еміграції Івана та його земляків?

Чим піщаний горб є для Івана таким дорогим?

Чи поважають Дідуха односельці? За що?

Як зміст новели перегукується з сучасністю?

Старшокласники самі підсумовують бесіду.

Трагедія Івана Дідуха - це трагедія всього українського народу, який століттями несе на своєму горбі тяжкий хрест горя і злиднів. Однак і на чужині йому нічого сподіватись. Треба творити щастя на рідній землі власними руками - задля себе і своїх дітей, майбутнього. Тому стільки горя бачить в еміграції Стефаник. Нині, на жаль, ця трагедія повторюється: Україна щороку втрачає сотні тисяч роботящих, розумних, талановитих людей.

Такий пошуковий характер завдань на уроках літератури спонукає старшокласників до роздумів і веде до життєвих прозрень. Адже, як відомо, література - художній літопис суспільства, який має величезний виховний потенціал, і завдань словесника - якнайповніше використати його, допомогти учням осягнути суть відображеного в літературі життя, знайти у творчості митця відповіді на питання, що хвилюють сьогодні молодих.

Активізації розумової діяльності учнів сприяють уроки - диспути, семінари - дискусії, уроки - психологічні дослідження, лекції - коментарі тощо. Вони вчать учнів

Коментар вчителя.

Вам уже відомо, що мовлення - це спілкування за допомогою мовних засобів. Щоб спілкування було успішним, потрібно насамперед добре знати мову, володіти усним і писемним мовленням.

Відомо, що, спілкуючись, люди комусь щось говорять (усна форма мовлення), когось слухають, про щось читають (сприймають усне і писемне мовлення).

Кожній людині слід постійно розвивати вміння говорити і писати, слухати і читати.

Правило.

Наше мовлення залежить від певних умов, в яких відбувається мовленнєве спілкування.

У спілкуванні бере участь той, хто говорить - я, і той, хто слухає - ти. Той, хто говорить, будує своє висловлювання залежно від того, про що говорить - місце спілкування.

Таблиця №3

Правило.

Зв'язне висловлювання однієї особи - це **монолог**.

Діалог - це різновид прямої мови, що передає розмову **двох** або кількох осіб. Слова кожного учасника діалогу називаються реплікою. Кожна репліка пишеться з нового рядка. Перед репліками ставиться тире. Якщо висловлювання особи супроводжується словами автора, то ставляться ті самі розділові знаки, що й при прямій мові, але без лапок.

Полілог - це різновид прямої мови, що передає розмову трьох і більше осіб.

Схема:

А:
- П.(?!)
- П, (?!)- а

Коментар. Щоб діалогічне мовлення було правильним, чітким, доречним, слід дотримуватися певних вимог щодо мовлення і пам'ятати про мовленнєву ситуацію.

Таблиця № 2

<u>Вимоги щодо мовлення</u>	
<u>Яким має бути</u>	<u>Як цього домогтися</u>
<u>Змістовним</u>	Підпорядкуйте своє висловлювання темі й основній думці, не говоріть і не пишійть зайвого.
<u>Послідовним</u>	Стежте за порядком викладу думок.
<u>Точним</u>	Уживайте найбільш точні слова.
<u>Виразним</u>	Добирайте слова і вирази, які найбільш
<u>Доречним</u>	Завжди враховуйте, з ким розмовляєте.
<u>Правильним</u>	Дотримуйтеся правильної вимови та побудови

самостійно мислити,

працювати з науково-популярною літературою, розвивати навички проведення публічних дискусій, сприяти удосконаленню усного зв'язного мовлення, розвивати аналітичне мислення, стимулювати учнів до самоосвіти.

На уроках української мови пропоную такі види роботи, які активізують розумову діяльність учнів : твори - мініатюри на такі теми, які розвивають творче мислення учнів («Весняний вітер», «Я», «Роздуми столітнього дуба», «Останній осінній листочок», « Ластівка», « Якось мені наснилося...», « Хочу вам сказати» тощо)

➤ твори - роздуми про загальнолюдські цінності (« Що таке щастя?», « Кого я вважаю справжнім другом?», « Поговоримо про милосердя.»),

« Значення посмішки в спілкуванні з людьми.», « Що краще: брати чи давати, кохати чи бути коханим , дарувати чи приймати подарунки».)

➤ твори - ессе (« Я і природа», « Людина і суспільство», « Не одним хлібом живе людина», «Осінній день» тощо)

➤ дібрати і записати українські відповідники до російських прислів'їв (недоброе слово больней огня жжет. Небольшой дождик, а лодырям отдых. Мороз не велик, а стоять не велит. Снявши голову, по волосам не плачут.)

➤ до кожної фразеологічної одиниці добрати антонімічну (валиться з рук, кров з молоком, почервоніти як рак, вибитися з колії, хоч у вуху вбгай, дерти носа, шкіра та кості)

➤ словотворчі ігри (на дошці висять чотири картки із словами

у такому порядку: перехід, будую, лісовий, зима. Завдання: з'ясувати, чому ці слова розташовані саме так і утворити з частини цих слів п'яте слово. Але це ще не все: розкласти за цим принципом ще чотири картки зі словами ліс, руки, прохід, книжка та утворити з частини цих слів нове слово.

ВІДПОВІДЬ. Від першого слова слід взяти префікс, від другого - корінь, від третього суфікс, від четвертого закінчення. Одержимо слово **ПЕРЕБУДОВА**. Інші слова треба розташувати так: **ПРОХІД, ЛІС, КНИЖКА, РУКИ** - нове слово **ПРОЛІСКИ**.

- конкурси - аукціони (переможцем стає той, хто останнім назве потрібне слово чи вираз):
- назвати синоніми до слів ГОВОРИТИ, ІТИ;
- назвати іменники, що вживаються тільки у множині; назвати невідміювані іменники іншомовного походження;
- назвати фразеологізми зі словом язик(тримати язика за зубами, язик до Кисва доведе, чесати язика, вигострити язика, язик як лопата, проковтнути язика тощо);
- назвати українські прислів'я та приказки, де вживаються числівники(У семи господинь хата не метена. Один у полі не воїн. Семеро одного не ждуть. Де діточок сім, там доля всім. Ледачий два рази робить, а скупий два рази платить, тощо);
- назвати українські прізвища, утворенні лексико-синтаксичним способом (Кожум'яка, Затулівітер, Палихате, Добривечір тощо);
- назвати твори або рядки з творів українських письменників,

інформацію тощо.

Вести діалог - це не значить просто кинути репліку-запитання чи репліку-відповідь, яка вказує на схвалення чи незгоду. Адже діалогічне мовлення - це виклад перед адресатом мовлення суті певного питання, влучного виділення основного, висловлення свого ставлення до нього, правильне надання оцінки, підкреслення значущості і важливості для практики, підкріплення своїх доказів прикладами чи посиланнями на потрібні джерела, побудувавши звернення таким чином, щоб співрозмовникові були зрозумілі мета і зміст наших реплік, щоб одержана інформація лягла в основу власних роздумів і висновків партнера по діалогу.

III. Оголошення теми і мети уроку.

IV. Виклад матеріалу.

1. Учнівське повідомлення.

Важко переоцінити значення мовлення в житті людини і суспільства в цілому як засобу передачі знань і досвіду, накопиченого людством, як засобу духовного розвитку, виховання, освіти, як засобу спілкування, впливу один на одного.

Відомо, що 70 - 80 % того часу, коли людина не спить, вона слухає, говорить, читає, пише, тобто займається мовленнєвою діяльністю, пов'язаною із змістовим сприйняттям мовлення і його створенням (продукуванням).

Кожний випускник школи повинен вміти сприймати і передавати інформацію, захищати свої переконання і переконувати інших під час своїх діалогів чи дискусій, виступати з пропозиціями, порадами і критикою.

2. Вчитель демонструє таблиці і робить невеликий коментар.

Таблиця №1

Тема. Складання діалогу відповідно до ситуації.
Самостійне визначення теми і змісту діалогу.

Мета. Навчити учнів складати діалоги, володіти живим словом, зацікавити співрозмовника; вміло викласти суть питання, про яке ведеться діалог; показати своє ставлення до проблеми, яку обговорюють; правильно оцінити мовленнєву ситуацію.

Тип уроку. Урок розвитку зв'язного мовлення.

Обладнання.

1. Збірка Г. Сковороди “Басні Харьковські”
2. Таблиця №1 “Види зв'язного висловлювання”
3. Таблиця №2 “Вимоги щодо мовлення”
4. Таблиця №3 “Мовленнєве спілкування”
5. Таблиця №4 “Основні правила спілкування”
6. Таблиця №5 “Як правильно володіти голосом при спілкуванні”
7. Таблиця №6 “Як бути приємним співрозмовником”
8. Таблиця №7 “Як зацікавити співрозмовника”

Хід уроку

I. Організаційний момент.

Вчитель вивішує на дошку таблиці

II. Вступна частина.

Діалогічне мовлення відіграє важливу роль у житті кожної людини. Немислимо уявити своє життя без спілкування. Під час спілкування ми ділимося своїм досвідом, переймаємо чужий, обговорюємо проблеми, які нас хвилюють, цікавимося новинами, вчимося мислити, робити висновки про почуту

де згадуються назви річок.

Активізація розумової діяльності учнів залежить не тільки від змісту початкової діяльності, а й методів її виконання. Найкращий зміст уроку не допоможе розвитку активізації розумової діяльності учнів, якщо вони на уроці пасивні, байдужі, не зайняті ділом або їхня активність зводиться лише до запам'ятовування готових і не продуманих ними істин. Удосконалення методів навчання у напрямі активізації мислительної діяльності учнів, розвитку їхньої ініціативи та самостійності у навчанні та праці потрібне не тільки для підвищення якості засвоєних ними знань, а й для розвитку їхніх здібностей. Краще розвиває розумову діяльність учнів те навчання, яке не лише приводить у рух їхні сили, а й формує діяльність, допомагає учням виробляти вміння самостійно думати і вчитися.

Звертаю увагу на індивідуальні особливості дитини, тому що в одних і тих самих умовах окремі учні по-різному справляються з навчальними завданнями. Це залежить від:

- темпу;
- повноти оволодіння знаннями, вміннями, навичками.

Вивчення цих особливостей має дуже важливе значення для успішного здійснення індивідуального підходу до учнів у процесі їх навчання.

Завдання індивідуального підходу полягає в тому, щоб ми враховували у процесі навчання сильні і слабкі сторони у здібностях кожного учня, допомагали їм повніше використати свої можливості вчитися і тим самим їх розвинути. Індивідуальний підхід потрібен передусім тим учням які відчувають незначні труднощі у навчальній роботі, пов'язаній з рівнем їхньої попередньої підготовки та іншими особливостями.

Вчасна ефективна допомога у подоланні цих труднощів потрібна для їхнього успішного просування вперед до активізації розумової діяльності.

Індивідуального підходу потребують і сильніші учні. Цей підхід має сприймати повнішому використанню й подальшому розвитку їхніх навчальних можливостей.

6. Домашнє завдання.

Напишіть твір-роздум на тему:

Згубний вплив грошей на персонажів комедії Івана Карпенка-Карого "Сто тисяч".

І. Карпенко-Карий в ролі Калігали («Сто тисяч»).

Останнім, кого вписує вчитель у табличку, є Пузир. Цей образ не є персонажем твору, але до цього всі рівняються, його приклад ставлять. Прагнуть “дорости до його рівня”, з ним прагнуть поріднитися тощо.

4. учитель пропонує учням знайти спільні риси, притаманні усім негативним персонажам, якими керуються ці образи в житті. Учні називають ці риси і записують їх.

1. Неосвіченість
2. Зажерливість
3. Невігластво
4. Ненаситна жадоба до наживи
5. Хижацтво
6. Жорстокість
7. Скупість
8. Духовна обмеженість
9. Безбожність
10. Надмірне честолюбство
11. Хитрість тощо

5. Підсумок уроку

Гра “Темна конячка”

На дошці висять фотографії персонажів комедії, закриті папером. Учні повинні вгадати, кого на них зображено, уважно прослуховуючи цитати з комедії.

Фото 1 (Калитка): Ох, земелько, свята земелько,- божа ти донечко! Як радісно тебе загібати до купи, в одні руки... І все то гроші, гроші, гроші...” *Фото 2 (Бонавентура):* Хазяйств енний мужик - велике діло! Ворушіться, ворушіться Крутіть головою: купили у Борща, купуйте у Смоквинова, а там у Щербини... Пани горять, а мужички з пожару таскають...

Фото 3 (Пузир) Про кого Калитка говорить :”Ой,...! Глядіть, щоб ви не полопались, а замість вас Калитку розіпре грошвою...”

2. Які види комічного використано у комедії Івана Карпенка-Карого
”Сто тисяч”?
3. Що мало згубний вплив на персонажів комедії?

Тема: «Мужай, прекрасна наша мова...» Односкладні речення з головним членом у формі підмета й присудка. Означено-особові речення.

Мета: розширити й поглибити поняття учнів про речення з одним головним членом, навчити визначати односкладні речення у формі підмета й присудка, розпізнавати типи односкладних речень у формі присудка (означено-особові, узагальнено-особові, безособові, неозначено-особові) і використовувати їх у повсякденному мовленні.

Обладнання: комп’ютер, мультимедійна дошка, презентаційні матеріали у формі Microsoft Power Point, таблиця на електронному носії. Односкладне речення; картки із завданнями.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Перебіг уроку

I. Учні демонструють свої презентаційні матеріали до Дня української писемності й мови та коментують їх.

II. Оголошення теми і мети уроку.

(Записаний на дошці епіграф, учитель зачитує, а учні занотовують у зошити).

Як парость виноградної лози, плекайте мову.

Пильно й ненастанно політь бур’ян.

(М.Рильський)

III. Основна частина уроку.

1. Учитель розповідає учням про односкладне речення, а правила демонструються на мультимедійній дошці.

В односкладних реченнях граматична основа складається з одного головного члена (підмета або присудка), другий головний член не потрібен, оскільки зміст речення і так зрозумілий. Односкладні речення поділяються на:

- а) з головним членом – підметом;
- б) з головним членом – присудком.

Односкладні речення можуть бути поширеними і непоширеними.

Наприклад: 1. Звуки.
2. Люблю.

Це непоширені речення
1. Звуки рідної мови.
2. Люблю пісні свого краю.

Це поширені односкладні речення.
2. Клас ділимо на групи по 5 чоловік. Кожній групі роздаємо завдання.

Завдання 1 Визбирувач.

Модель. Учням роздано роздруковані тексти, з яких потрібно «визбирати» лише односкладні речення і визначити граматичні основи в них.

1 група

Ось ранок... Ясний та погожий ранок... Зірки кудись зникли. Небо палає рожевим вогнем. Підіймається сивий туман. Тихо. Ніщо не шерехне, ніщо не писне... Ось мигнуло світлом. Вітерець. Дмухнув легенький вітерець.

2 група

Тихо й нудно. Пекельна спека. І десь далеко обізвався грім. Легко й радісно зітхнув густий хутірський парк. Щось насувало грізне. Потемніло, завітрило. Закрутила курява. Гримнуло ближче. Вітер ущух.

3 група

Іде узвозом від глухенької пристані до крайнеба... Смеркає... На сивій од роси траві по долу пасуться коні. Двоє. То лісників. Он і хату його видно під байрачком над кручею. Мені чутно вдячне кінське похрумкування. Капітан кожної групи зачитує односкладні речення і визначає у них граматичні основи.

Розповідь учителя про типи односкладних речень, про спосіб вираження головного члена речення.

На мультимедійні дошки складена таблиця «Односкладні речення»

Герасим. Як? Грошей даси?

Гершко. Зачім гроші? Ми грошей не маємо, ми із розумом живемо.

Герасим. Як грошей нема, то й розуму біг дасть.

Гершко. помиляється, Герасим Никодимович, не так: як розум є - будуть гроші! Хе-хе-хе!

Герасим. А може, так. Ну, покажуй же твій розум.

Гершко. Извольте, з нашим удовольством: Смоквинов позичає на удешевлення хазяйства п'ять тисяч! Хе-хе-хе! Яке там удешевлення? Пхі! Между прочево, мне досконально звісно, що він уже п'ять іменів проїв. Ну, добре, нехай собі їсть!.. Він любе смачно їсти, а ви любите землю... Давайте ему п'ять тисячов

Гершком, як і попередніми негативними персонажами, також керують гроші. Через них він і образи готовий витерпіти і плазувати перед Калиткою.

Одним із цікавих персонажів є Бонавентура. Це образ бідного селянина, який спить у хліві біля худоби, харчується з ласки Калитки, але попри це все його теж мучить жадоба до наживи. Він скрізь шукає скарби.

Копач рятує Калитку від смерті (він знімає Герасима Никодимовича з петлі) і говорить ту репліку, яка є останньою монеткою у наш грошовий гаманець.

Копач. Бризкайте водою.

Бризкають. Герасим піднімається.

Та годі вам, Никодимович, убивається. Заспокойтесь нащот грошей! От поїдемо на Боковецьку, там є гроші, там є сила грошей, вірте, що достанем. Мені само провіденіє указує цей путь... Примети які: скала, копил так і копил так, а посередині кам'яна фігура... не я буду...

Невідомий - не просто обманщик, він державний злочинець, адже гроші, які він продає, попадають і в державні структури (банки, каси, магазини тощо). Отже, він чинить подвійний злочин: проти людини і проти держави, а керує ним жадоба до наживи, прагнення мати якнайбільше грошей.

Бачачи перед собою легку здобич, Невідомий з радістю шахрує: перед ним тупий, неосвічений чоловік, якого заповонила жадоба наживи, який не знає навіть міст України.

Ну як такого не обманути.

Невідомий. У нас порядок; фірма почтенная, товар з Лондона прямо їдуть в кожаних мішках; ежелі візьмете, то скажіть, скільки вам нужно,- я буду телеграму пускати у Адессу, і англичанин сам вивезе їх на нашу станцію.

Іще один Єврей, який не хотів працювати, а заробляв гроші на продажі інформації - Гершко Маюфес. Це - хитра людина, яка дізнається про збіднілих поміщиків, котрі продають свої землі, і "новоспеченим хазяїнам".

Г е р а с и м . А чого ж ти приїхав до мене?

Г е р ш к о . Єсть гендель - хотіте купити землю?

Г е р а с и м . Оце спитав! Та чи єсть же на світі такий чоловік, щоб не хотів землі купити? Тут під боком межа з межею Смоквинова земля: неперепажана, ставок рибний - а! Та все лини на карасі - можна грошики лупити у городі.

Г е р ш к о . Ну, і ви хочете покупати цю землю?

Г е р а с и м . Ох, хочу, голубчику, хочу! І вдень, і вночі тільки про це й думаю... Одна біда - грошей не вистачає.

Г е р ш к о . Я можу вам помагати покупати землю Смоквинова.

ПРОСТІ РЕЧЕННЯ З ОДНИМ ГОЛОВНИМ ЧЛЕНОМ (ОДНОСКЛАДНІ)

	Тип односкладного речення	Спосіб морфологічного вираження головного члена	Приклади
Дієслівні	Означено-особові Присудок указує на певну особу	дієслово у формі 1-ї або 2-ї особи теперішнього чи майбутнього часу або наказового способу	Для добрих друзів відчиняю дім (А Малишко). За правду, браття, єднаймося широмо (Леся Українка).
	Неозначено-особові Дія здійснюється невизначеною особою	дієслово у формі 3-ї особи множини теперішнього чи майбутнього часу або у формі множини минулого часу	Покромсали життя моє на частки, на тьмяну січку слів і суєти (Л. Костенко). Либонь і правду кажуть про гуцула {Леся Українка).
	Узагальнено-особові Дія сприймається узагальнено як характерна для будь-якої особи	дієслово у формі 2-ї особи однини, 3-ї особи або 1-ї особи множини	Удосвіта встанеш — більше діла зробиш (Народна творчість). Дарованому коневі в зуби не дивляться (Народна творчість).
	Безособові Дію або стан мислиться незалежно від активного діяча	безособове дієслово; прислівник (часто сполучаються з дієсловом - зв'язкою); дієслівна форма на -но, -то; неозначена форма	Кілька днів мело дрібненьким колючим сніжком (В. Козаченко). Надворі було тихо, як у хаті (І. Нечуй-Левицький). Проса покошено

		дієслова	(М. Рильський). Як же мені не любити руки твої золоті (В. Сосюра).
іменні	Називні	іменник у формі назив - ного відмінка	Варшава. Театр. Акорди пісенні (Л.Дмитерко).

Завдання 2. Встановіть відповідність.

Кожній групі роздається роздрукована із реченнями. Завдання учням – правильно і швидко встановити відповідність між реченням і його видом.

Приклади завдань.

Група 1

Чесне діло роби сміло.
Люблю пісні свого краю.
Звуки рідної мови.
Для мене без рідної мови й життя нема.
Ударили в дзвони по всій Україні.

Група 2

У школі готуються до свята рідної мови.
Без мови нема народу.
Не лінився рано встати та змолоду більше знати.
Вивчаючи рідну мову, милуюся її красою.
Листопад. Свято. День рідної писемності і мови.

Група 3

Благословенна будь, українська пісню.
Мова. Рідна мова. Милозвучна пісня. Дорогі слова.
З полови хліба не спечеш.
Нам дано від Бога українську мову.
Як і батьків, мову не вибирають.
Установіть відповідність.
а) називне речення;
б) означено-особове речення;
в) неозначено-особове речення;
г) узагальнено-особове речення;

(зачитує цитату).

Савка. Здрастуйте, з недількою будьте здорові.

Герасим. Спасибі, будьте і ви здорові.

Савка. А ви з старою, як сизі голуби, і досі буркочете?

Герасим. Еге!..Нема нікого, то ми собі у́ двох...

Савка. Нагадали молодощі і буркотали?

Наступний негативний персонаж комедії-Невідомий. Саме він пропонує Герасиму Никодимовичу придбати фальшиві гроші. Задля прибутку (грошей) він придумав собі новий спосіб наживи-“гендель”.

Не в і д о м и й . Нікого нема... Охо-хо-х! Трудно теперечки жить на світі. А через чеву і трудно? Через того, що багато розумних понаставало... Усі торгують, а покупателі тільки глазами купують, і торгівлі нема = один убиток. Так я сібе видумал нову корекцію: херошіій будет гендель, ежелі удасться... Понрвбуєм!..

учням згідно з таблицею (Таблиця №2) поділити персонажів комедії на позитивні і негативні.

До дошки викликаються два учні, які заповнюють дві колонки.

Позитивні

Параска,
Роман,
Мотря,
Клим

Негативні

Герасим Никодимович Калитка,
Савка,
Банавентура,
Невідомий,
Гершко.

2. Учитель нагадує, що згідно до теми уроку “Згубний вплив грошей на персонажів комедії ...” ми повинні зупинитися на аналізі негативних образів - персонажів .

Головний герой комедії - об’єкт викриття всіх негативних рис характеру, осуду і сміху - Герасим Никодимович Калитка. Найважливішою метою і основним сенсом його життя є гроші.

Щоб викрити вади його характеру вчитель вдається до методу заперечення. Він видає усі негативні риси за позитивні, зачитуючи цитати з контексту, а учні повинні заперечити , підтвердивши свої відповіді цитатами.

Учитель, Герасим Никодимович дуже кохає свою дружину. Він використовує кожен зручний момент , щоб пригрозити їй

д) безособове речення.

Для допомоги учням на дошці проектується таблиця «Види односкладних речень».

Групи виконують завдання. Капітани відповідають.

Завдання 3. Дуель.

Модель. Учитель зачитує двоскладні речення, по чергово адресуючи їх учням, їхнє завдання - чим скоріш упродовж 5 секунд перебудувати речення на односкладні і назвати їх , ніби відбиваючи удар на дуелі.

- ❖ Ми хочемо взяти участь у шкільній олімпіаді.
- ❖ Я хочу миру на землі.
- ❖ Ти виконав роботу на відмінно.
- ❖ Ви робіть добро людям.
- ❖ Ти розвивайся й далі, мова наша рідна!
- ❖ Ви, діти, приходьте на гурток народознавства.
- ❖ Я сьогодні йду на концерт кобзарської музики.
- ❖ Ми милуємося звуками рідної мови.
- ❖ Ви любіть і шануйте рідну мову.
- ❖ Я люблю українську мову.
- ❖ Я не зачеплюсь об лагідні слова.
- ❖ Я вивчаю рідну мову.

Учитель. Діти, спробуйте визначити, який вид мають речення, перебудовані вами.

IV. А зараз ми детальніше ознайомимось із означено-особовим реченням.

Запитання групам.

- ❖ Якого головного члена речення нема в означено-особових реченнях?
- ❖ Чим виражений присудок у означено-особових реченнях?
- ❖ Чому в означено-особових реченнях нема підмета?

Завдання 4 Зайвина.

Модель. Учні одержують аркуші, на яких записані односкладні речення з головним членом – присудком. Завдання – знайти означено-особові речення і вилучити всі зайві. Перемогу й найвищий бал здобуває той, хто виконає завдання найшвидше й без помилок.

- ❖ Від добра добра не шукають.
- ❖ Шануйте здобуте трудом покоління, помножьте його у пошані.
- ❖ Юно йдемо до мети.

- ❖ Принесли присягу Україні.
- ❖ Чесне діло роби сміло.
- ❖ Розходилися зі свята рідної мови не поспішаючи.
- ❖ Слався, наша Україно.
- ❖ Не вчи орла лігати.
- ❖ Для добрих друзів відчиняю дім.
- ❖ Отак пролетите безводними хмарами над Україною, не зронивши й краплини цілющої води в рідну землю.
- ❖ Люблю тебе, столице України.
- ❖ Мужай, прекрасна наша мово.

Завдання 5

Учні переглядають на мультимедійні дошці гумореску Павла Глазового «Кухлик».

Завдання. Знайти односкладні речення й вписати їх. Учителю спостерігає, чия група швидше впорається із завданням.

Завдання 6. Лінгвістична палеонтологія.

Модель. Учні роздано аркуші з правилами, у яких зумисне зроблені пропуски. Завдання школярам – заповнити пропущені місця.

1 група

Означено-особове речення.

Односкладні речення, у яких присудок виражений ...

2 група

Узагальнено-особове речення.

Односкладні речення, у яких присудок виражений...

3 група

Неозначено-особове речення.

Односкладні речення, у яких присудок виражений...

V. Підсумок уроку

Розкажіть, з чим ви ознайомились на цьому уроці.

Як поділяються односкладні речення?

Як поділяються речення з головним членом присудком?

Де найчастіше застосовуються односкладні речення.

VI Оцінювання учнів

VII. Домашнє завдання

Напишіть твір-мініатюру на тему: «Осінь», використовуючи означено-особові речення (5-7 речень)

типовості, залишалися смішними. В цьому і є найбільша сила комедії.

Учитель ознайомлює учнів з таблицею “Види комічного”

(Таблиця № 1)

Комічне (від грецького комікос - веселий, смішний) - одна з естетичних категорій: комічними називають ті явища та образи мистецтва, які викликають сміх. Комічне існує об'єктивно в житті, і його відображення є комічне в мистецтві.

Сатира - художні твори, у яких різне викриття зображуваного поєднане з гострим осміянням, глумлінням. Письменники-сатирики основну увагу приділяють зображенню того, що з їх точки зору є негативним у суспільному та особистому житті людей, що заслуговує на гнівний осуд, різне осміяння.

Сарказм (сарказмо - рву м'ясо) - особливо дошкульна, викривальна насмішка, вияв крайньої ненависті й презирства до зображуваних явищ та людей.

Інвективна (оратіо інвектива - лайлива промова) - різкий, гнівний виступ, який звинувачує когось чи спрямований проти чого-небудь.

Трагікомедія - це драматичний твір, в якому поєднані риси трагедії і комедії. Але найчастіше говорять про наявність у драмах трагічних образів і ситуацій, які різними своїми сторонами і трагічні, і комічні. (“Мартин Боруля”).

3. Оголошення теми і мети уроку

(Епіграф, який записано на дошці, вчитель зачитує, а учні занотовують у свої зошити).

Світ подібний до театру:
щоб грати в ньому успішно із
похвалою,
беруть ролі за здібністю...

Г.Сковорода

4. Основна частина уроку

1. На дошку вчитель вивішує список дійових осіб і пропонує

Вони бачили в комедії жанр, який відображає життя у всій його різноманітності, і вважали, що комедія, зберігаючи свої, тільки їй притаманні риси, може включати також елементи трагічного і драматичного.

Комедія - це така п'еса, де головними героями є персонажі, які викликають не тільки обурення або ненависть, але повний осудження та іронії сміх. Він виникає в справжній комедії із самої суті образів і комічної ситуації. Він виникає в тому випадку, якщо автор показуючи смішні вчинки і безкорисні клопоти дійових осіб, осудить вульгарність в найбільш життєвому, типовому і суттєвому прояві. І цей осуд викличе у читачів і глядачів сміх, який заснований на розумінні безкорисної і комічної суті явища чи дійові особи п'еси.

Від, того, що сміємось над Калиткою та Бонавентурою, чи менше ми їх зневажаємо? Невже наш сміх мішає зрозуміти всю дріб'язковість і соціальну суть цих комічних фігур? Сміючись над ними, ми тим самим показуємо певне відношення до них, вони залишаються у нас в пам'яті в усій своїй непривабливості, але власне смішними, непривабливими типами. Щоб художнику добитись такого сприйняття комічних персонажів, йому потрібно в самих персонажах розкрити найбільш типове і життєве, так їх показати, щоб вони, не втрачаючи своєї

Тема: Народний епос ХХ століття: особливості і специфіка.

Мета: Ознайомлення учнів з народним епосом ХХ століття, його невід'ємним зв'язком з історичними подіями, які відбулися на Україні. Прищепити учням любов до рідного слова, патріотизм, повагу до учасників цих подій, співчуття до жертв голодомору і чорнобильської катастрофи. Пояснити, що відповідальність за майбутнє лежить на них. Адже хто не знає минулого, ризикує в майбутньому повторити небажані помилки.

Обладнання: Комп'ютер, відеослайди, відеоролики, фото, книжки В.Буртник «Шлях до волі» і Б.Мельничук «Теребовлянщина в спогадах емігрантів», тексти історичних пісень, програвач, платівка з записом «La krimoza», учнівські реферати, словник літературознавчих термінів.

Тип уроку: Інтегрований урок позакласного читання.

Запрошені: Гумніцька Володимира - свідок насильницької колективізації, яка з мамою була вивезена на Сибір, ліквідатор аварії на Чорнобильській АЕС Воробець Юрій Мирославович.

Епіграф. Історична пісня - це народна історія, жива, яскрава, сповнена барв, істини, історія, яка розкриває все життя народу . (Микола Гоголь)

Хід уроку.

І. Вступне слово вчителя.

Як відомо, всі явища духовної культури, в тому числі і фольклор, перебувають у тісному зв'язку з історією, з реальними умовами життя народу.

Вагомі події суспільно-історичного життя, які випали на долю України у ХХ століття, спричинилися до значного розвитку епічної усної народної творчості, що виразилося у бурхливому виникненні її пісенних і прозових зразків. За своїм ідейно-

тематичним наповненням, художніми особливостями, специфічними жанрами вони були новим явищем народного художнього життя. Тому-то, керуючись принципами історизму, наука виділяє ХХ століття як окрему, новітню добу українського фольклору.

Уснопоетичну творчість минулого століття визначає, насамперед, суспільно-політичний фактор, політичні прагнення нації на даний період часу. Володимир Гнатюк зауважував: «Взагалі, кожен факт, що має більший вплив на зміну відносин у народі, переходить у пісню. Очевидно, що пісень тоді більше, чим більшу масу народу огортає якась зміна» .

II. Оголошення теми й мети уроку.

Сьогодні ми зробимо живу мандрівку у історичне минуле ХХ століття. Перед вами на моніторі будуть зображення слайдів, відео роликів тих подій, про які ми будемо розповідати, ви зустрінетесь з учасниками і свідками, які пережили одні із найтрагічніших сторінок нашої історії.

III. Виклад матеріалу.

1. Усі імперії, а московсько-більшовицька особливо, у форми

поневолених народів, обов'язково включали засоби морально-психологічного і ідеологічного тиску. До цієї справи поневолення залучили усі свої державно-суспільні інституції - починаючи від школи і закінчуючи церквою, не обмежували ні фінансових, ані людських ресурсів. Тиск був шаленим та безперестанним, адже розраховували на те, що на спорожніле серце й скаламучену свідомість не треба міцних кайданів.

Одним із небагатьох доступних українцям ходів у відповідь було уснопоетичне слово, і зокрема народний епос, з його найціннішою властивістю - правдою, без якої він стає

сміялось над всім дріб'язковим, злим, негідним. Комедія сильна сміхом. П'єса, в якій нема викриття, веселого або гнівного сміху, не може вважатися комедією.

Сатира, живий гумор-зброя комедії. Сміх не милосердний до всього, що заслуговує викриття. У ньому закладена велика сила, яка заставляє будь-яку людину оглянутись на себе, на свої вчинки. Звичайної насмішки, говорив Гоголь, "боїться навіть той, хто вже нічого на світі не боїться".

В реалістичній комедії сміх - суддя, веселий, але суворий викривач. Комедія виставляє на загальний огляд недоліки людей, піддаючи їх сатиричній насмішці, спостережливого і гострого розуму автора.

Комедія існує здавна. "Батько комедії" - Арістофен знав велику силу сміху, використовуючи його в своїх сатиричних комедіях - памфлетах. Алавт, Лопе де Вега, Шекспір, Мольєр, Гальдоні, створюючи життєві образи, розвивали і збагачували комедію.

XIX століття в українській класичній літературі відзначене небувалим розквітом сатиричної викривальної комедії. Комедія сміливо наносила безжалюгідні удари по самій системі сучасного суспільства. Сміючись разом з великими сатириками люди-глядачі осуджували неназисні їм дорядки, які панували в суспільстві.

Тема: Згубний вплив грошей на персонажів комедії І. Карпенка-Карого «Сто тисяч»

Мета: Допомогти учням зрозуміти суть образу Калитки, формувати навички літературного аналізу, виховувати бажання до навчання, сприйняття таких людських рис, як: обмеженість, жорстокість, невігластво і т.п. Сформувати в учнів правильне ставлення до грошей. Навчити їх відрізнити добро від зла.

Тип уроку: Урок - психологічне дослідження.

Обладнання: І. Фото І.Карпенка - Карого в ролі Калитки.

VI. Фото братів Тобілевичів.

VII. Фото П. Сакса ганського в ролі

Бонавентури.

IX. Таблиця №1 “Види комічного”

X. Таблиця №2 “Дійові особи”

XI. Таблиця №3 “Вплив грошей на персонажів

комедії І.Карпенка-Карого “Сто тисяч”.

Хід уроку.

1. Організаційний момент Вчитель вивішує на дошці таблиці і фото корифеїв українського театру.
2. Вступ.

Учитель пояснює учням, що таке комізм, розповідає про види комічного (гумор, сатира, сарказм, інвектива, трагікомедія...) і вказує, що цей прийом автор використовує для викриття вад людського характеру, для того, щоб учні вчилися на чужих помилках і не повторювали їх.

Сміх страчує відсталі явища життя. Людство завжди

псевдофольклором і відкидається з народнопоетичного світосприйняття й розуміння.

Фольклор був і є з народом, у центрі подій та явищ, відображаючи й осмислюючи їх спочатку у формі новини, вістки, чутки, а згодом у поетичних формах. У ХХ столітті ж, особливо у часи збройної боротьби проти окупаційних режимів, фольклор служив ще й одним з суттєвих засобів масової інформації. В екстремальних обставинах фольклор, і передусім народний епос, - надійний, а часом єдиний хроніст, літописець історії. У цій якості він виступав і виступатиме завжди, адже без відчуття своєї історичності народ втрачає сенс буття.

Багате на яскраві історичні події в житті українства ХХ століття покликало до побутування в народному середовищі численні історичні пісні, серед яких фольклористична наука виокремила цілий ряд тематичних груп, пов'язаних з різними суспільними подіями.

- I. Пісні про Січових Стрільців.
- II. Пісні про пацифікацію.
- III. Пісні про голодомор.
- IV. Повстанські пісні.
- V. Пісні про вивезення на Сибір.
- VI. Пісні про колгоспне життя.
- VII. Пісні про Чорнобиль.

2. Виступ вчителя історії. Розповідь про військові легіони українських Січових Стрільців (учні переглядають відеоролик з записом виступу вчителя історії).

Учениця зачитує історичну пісню «Йшли стрільці до бою»Звучить пісня у виконанні учнів.

3. Наступною сумною сторінкою української історії є пацифікація 1930 року.

Пацифікація - каральна акція польських військ та поліції в Західній Україні, наймасштабніша з них була проведена в Галичині восени 1930 року; супроводжувалася обшуками, арештами, погромами громадських установ, побиттям селян, гвалтуванням жінок, знущанням над священиками; призвела до подальшого загострення українсько-польських взаємин.

Учениця зачитує пісню «А в тридцятім році, як поляки били...»

4. Голод 1932-1933 років став для українців тим, чим був голокост для євреїв і різанина 1915 року для вірменів. Як трагедія, масштаби якої неможливо збагнути, голод травмував націю, залишивши на її тілі глибокі шрами, які вона носить до сьогодні.

За підрахунками число жертв голодомору на Україні коливається в межах 3-6 мільйонів чоловік (точні цифри важко вказати, адже Сталін, роздратований результатами перепису 1937 року, що виявив страхотливо високу смертність, наказав розстріляти керівників програми перепису, а радянські архівні документи, що стосуються сталінської доби, залишилися в основному недоступними.)

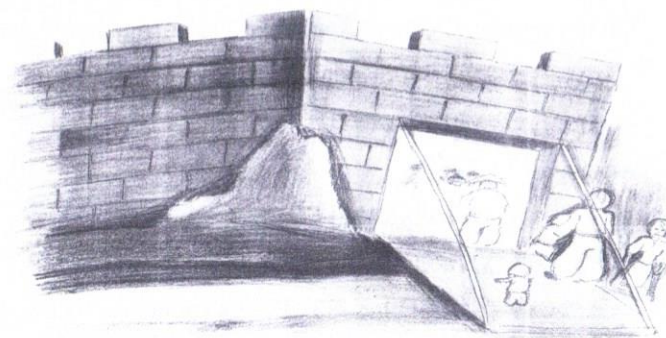
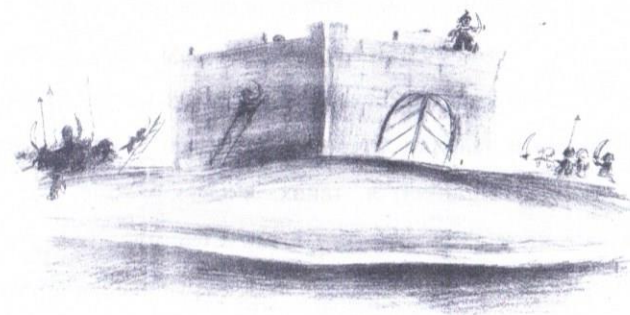
Учениця зачитує спогади жертв голодомору.

Учень зачитує пісню «Тяжко жити в Україні в тридцять третім році...»

(На моніторі комп'ютера відеослайди трагедії, звучить музика.)

5. Свідченням героїчного минулого України стала УПА. Українська повстанська армія - підпільна українська військово-політична формація 1942-1951 років, яка боролася за самостійну Українську державу.

Найпоширеніше і найповніше в народному епосі ХХ століття представлена тематика збройної боротьби ОУН та УПА 1940-1950 років. Воєнна ситуація тих років, причому вона своєрідна і

Друг

СИНОНІМИ -

слова, різні за звучанням і написанням, але однакові за лексичним значенням. Синоніми відрізняються тільки відтінками у лексичному значенні.

Сильний – міцний, могутній, потужний, дужий

АНТОНИМИ -

слова з протилежним лексичним значенням

Високий – низький

Друг – ворог

Глибокий – мілкий

ОМОНІМИ -

це слова однакові за звучанням і написанням, але різні за лексичним значенням

Моторний човен

Моторний хлопець

КАЛАМБУР -

жарт, в основі якого лежить використання однакових або подібних за звучанням, але різних за лексичним значенням слів

Ось бешкетників вам трійка.

З поведінки у них трійка.

специфічна, якою вона була в Україні, дала величезну кількість подій та явищ героїчного і трагічного змісту, що якраз і є характерним об'єктом відображення й осмислення у фольклорі. Саме тому серед уснопоетичних творів минулого століття на суспільно-історичну тематику повстанські пісні у своїх різновидах і модифікаціях становлять понад дві третини.

Учні зачитують пісні «Ген-ген на Північ, на Волині...», «А там в лісі над Жорковом...», «В неділю рано, дуже раненько...», «В березневу ніч холодну...»

Звучить повстанська пісня у виконанні учнів, демонструються фото повстанців.

6. Страшною сторінкою у житті українського народу стало вивезення людей з України на Сибір під час і після Другої світової війни.

Західна Україна - Сибір. Хресний шлях: роки 1939-1953.

Виступ Гумніцької Володимири, яка з матір'ю була насильно вивезена на Сибір.

Учениця зачитує пісню «Ой зійшла зоря - красная звізда...». На екрані показ слайдів.

7. Жахливим етапом життя українців була насильницька колективізація і колгоспне життя.

Спогади пані Гумніцької В. Показ слайдів.

Фактично колективізація розпочалася на Україні ще в 1928 році. Але у нас, на Західній частині, вона почалась після війни, адже тільки у 1939 році відбулося возз'єднання Західних і Східних земель України.

Щоб колективізувати усі селянські господарства, потрібно було ліквідувати «шкідливий буржуазний вплив», тобто приватну власність. У людей забирали землю, худобу, сільськогосподарські продукти, знаряддя праці і робили їх колективною власністю. За

робочий трудовень платили по 7 (сім) копійок. А щоб селяни не втекли у місто, де було легше прожити, у них забирали документи, а в містах встановили паспортний контроль. А.Кравченко стверджує, що українським колгоспникам платили вдвічі менше, ніж російським.

Учні зачитують пісні «Ой на дворі зима люта...», «Ой працюйте колгоспники ...»

8. 26 квітня 1986 року сколихнуло весь світ страшною новиною - вибухнув четвертий реактор Чорнобильської АЕС. Невидимий ворог - радіація - почав забирати людські життя, підкошувати людське здоров'я. Нічний вибух знищив щасливе життя безлічі прип'ятських сімей. А в цей час по всій Україні людей вивели на першотравневу демонстрацію, ні словом не промовивши про страшну правду, яку вже знав увесь світ. Україну спіткала біда. Чорнобиль назавжди залишиться біллю і смутком для кожного громадянина держави.

Свідком цих подій був Воробець Юрій Мирославович.

Звучить розповідь очевидця і ліквідатора аварії на Чорнобильській АЕС. На екрані фото четвертого реактора, мертвого міста, забороненої зони. Звучить музика.

Учень зачитує пісню «Послухайте, добрі люди..»

IV. Підсумок уроку.

Отже, ми провели екскурс в ХХ століття, згадали найважливіші події, почули розповіді очевидців. Скажіть, який висновок ви зробили з сьогоднішнього уроку?

Учениця. Герої не вмирають, а відходять у вічність. Не лише тому, що народ віддає їм належну шану за ту жертву, яку вони офірували своєю кров'ю і життям, а й тому, що в поетичних образах колишніх героїв він зберігає собі взірць та ідеал для потенційних героїв сучасності й майбутнього. Адже за законами

Квіти мої, діти.

Виростав вас, доглядав вас
Де ж мені вас діти ?

(Т.Г.Шевченко)

Ой скажи, дай пораду,
Як прожити без долі ?
Як одрізана гілка,
Що валяється долі.

(Леся Українка)

Ось він світ, що душа жадала,
- Споконвічний простоти край !
Вістря пензля, мов лезом кинджала
Серце власне тамуй і край !

(Є. Плужник)

Я корінням знайшов джерела,
Початки козацьких рік,
Та смокче журба, як омела,
Кров мою круглий рік

(Д. Павличко)

Після диктанту діти зачитують ті слова - омоніми, які вони записали у зошити. Вчитель контролює, чи всі слова записані.

9. Учитель пропонує учням побудувати омонімічні речення із словами

I Варіант Дорога, дорога

II Варіант Гірка, гірка,

Для тих, хто може, скласти віршики - каламбури.

V. Підсумок уроку

Що нового ви дізналися на сьогоднішньому уроці ?

Що таке синоніми ?

Що таке антоніми ?

Що таке омоніми ?

VI. Оцінювання учнів.

VII. Домашнє завдання.

IV. рівень. Складіть 2-3 віршики - каламбури із словами - омонімами.

III рівень. Підберіть 3-4 омоніми і побудуйте з ними речення.

I-II рівень. Підберіть 1-2 омоніми і побудуйте з ними речення.

До даних слів допишіть синонімічний ряд

Великий

I варіант. Виберіть одне словосполучення в переносному значенні і побудуйте складне речення.

II варіант. Виберіть одне словосполучення у прямому значенні і побудуйте речення із вставними словами.

5. Диктант-гра "Хто швидше"

Методика проведення : аркуш паперу, на якому зазначене слово є стрижневим словом (доміантною вершиною в гнізді) синонімічного ряду, отримують учні, які сидять за першими партами. Дібравши свій один приклад синоніма до зазначеного слова, фіксують його на аркуш і передають назад товаришеві. Перемагають учні, чий ряд швидше закінчив роботу і записав довший синонімічний ряд слів.

I ряд: Говорити

II ряд: Йти

Учні зачитують свої синонімічні ряди і якщо є помилки, то виправляють їх.

6. Диктант - тест "Ти мені, а я тобі"

Умови.

Група розбивається на пари (6-7 пар). Учні з кожної пари пропонують один одному 5- 6 слів, до яких потрібно дібрати антоніми. У випадку незнання відповідного слова сусід по парті пише відповідь сам. Правильні відповіді враховуються при загальному оціненні в кінці уроку.

7. Робота з тлумачним словником.

Вчитель пропонує учням з'ясувати лексичне значення слів.

Прапор

Герб

Столиця

Батьківщина

Гімн

Учні зачитують із тлумачного словника лексичні значення цих слів.

8. Укладання словника омонімів.

Вчитель читає учням віршики - мініатюрки, в яких римами служать омоніми, а учні виписують слова у зошит.

Козацькій силі немає спину -

Хіба що вдарять ножем у спину.

Думи мої, думи мої,

духовного життя подібне породжує подібне. Героїзм як історичну реальність, як конкретний вчинок фольклор переводить у героїзм як філософську категорію, як світоглядну цінність.

Учень. Значення епосу, його важливість і снага - не в минулому, хай славному і героїчному, а в дні сьогоднішньому і дні прийдешньому.

Епос, передовсім героїчний, підводить кожну людину до розуміння найвищої сутті свого буття. Він беззаперечно доводить, що життя немислиме поза своїми і нашими, отими навіки вкарбованими з дум у генетичний код "ясними зорями, тихими водами, людом веселим, миром хрещеним", - єдиною і неповторною, власною Батьківщиною...

У. Оцінювання учнів.

УІ. Домашнє завдання. Твір - мініатюра на тему: «Зв'язок історії з фольклором».

*****

Йшли стрільці до бою

Та й через поля,

Всі вони кричали:

Ой слава, слава!

Йшли стрільці до бою

Та й за Україну,

Кожен з них залишив

Любу дівчину.

А там старий батько

Окопи копав,

Здалека він бачив,

Як стрілець упав.

Сам собі не вірив,

Ні своїм очам,

Приступив він ближче,

А то син Богдан.

Чи ти, сину, ранен,

Чи вбитий лежиш,

Що до свого батька,

Не заговориш?

Взяв чотири дошки,

Збив домовину,

І гірко заплакав:

- Сину мій, сину.

А батько і мати,

Шепчуть молитви,

А сестру від гробу

Тяжко відтягти.

*****

Тяжко жити в Україні

В тридцять третім році,

Люди гинуть скрізь по селах,

Скрізь, на кожному кроці.

І народу тяжко жити,

І тяжко бідує,

Скрізь і всюди люд наш бідний

Нині голодує.

Не тому тут люди гинуть,

Що нема що їсти,
Лише тому, що зробили
Голод комуністи.
Всі пожитки забирають,
Штрикають дротами,
Чи не сховано десь в землі
Зерна якісь грами.
І почали на Україні
Люди людей їсти,
Бо зробили штучний голод
Кляті комуністи.
Боже ж ти мій милосердний,
А що дальше буде,
По дорогах лежать трупи,
Гинуть дальше люди.
Ціле життя страждав по
тюрмах,
Геройська смерть сплела
вінець.
Прощай же, лицар України,
Прощай же, стрільче дорогий,
Твої слова нам незабутні,
А твій наказ для нас святий.
Твої слова нам незабутні,
А твій наказ нам школа-шкіл.
Ти нам світив, мов метозоря,
А відлетів, немов сокіл.
В рідному селі люба сестра
Щодень виходить за село,
Чи не вертає рідний братчик.
Чи не побачить більш його.
Ой не плач, не плач, люба
сестро,
І не дивися в далечінь,
Твій брат умер, та жити буде
В піснях майбутніх поколінь.

*****

А там в лісі над Харковом

Зозуля кувала,
Не йди, Владку, до Жаркова,
Бо буде неслава.
Наш друг Владко Гринашенко
На се не вважає,
В одну руку гранат бере,
В другій пістоль має.
Десять німців-голодранців
Дебром засідали.
Та й на В ладка-партизана
Емпій набивали.
Відбезпечив кріс, гранату,
Та й почав кидати,
А тим часом кляті німці
Почали стріляти.
Як побачив друг наш Владко,
Що тільки німоти,
В той час крикнув:
"Прощай, краю,
Мені вже не жити".
Відбезпечив кріс, гранату,
Схилився додолу,
Дістав кулю від німоти
У саму голову.
На Дембіцькому цвинтарі,

Виросла могила,
Поховала Україна
09щ-Найкращого сина.
Заридала Україна,
Українські діти:
Ми за Владка-партизана
Мусимось помстити.

Ой на дворі зима люта
Снігом замітає,
Від московських голодранців
Спокою немає.

Сміливий - відважний, безстрашний.
Ароматний - пахучий, запашний.
Гарний - красивий, чудовий, прекрасний.
Високий - довгов'язий, велетенський.
Робити - працювати, трудитись, гарувати.

1. Учень читає правило.

Вчитель пропонує розгадати кросворд і прочитати слово,
утворене з перших літер слів - антонімів.

До поданих слів доберіть антоніми.

Пасивний - активний

День - ніч

Голосно - тихо

Песиміст - оптиміст

Вчений - неук

Вітчизняний - імпортований

Багато - мало

2. Учень читає правило.

Вчитель диктує вірш, учні записують і підкреслюють слова,
які однаково звучать, але мають різні значення:

Грицю вже не до коси:

Вплив човен з-за коси,

В нім русяві дві коси...

Батько сердиться: "Коси !

В човна очі не коси

Учні пояснюють лексичне значення кожного підкресленого слова.

3. Творчий диктант - гра "Хто уважніший"

Умови

Вчитель пропонує завдання на уважність і повторення
вивченого матеріалу. В руках у дітей кульки, які складаються з
двох частин: I - червона, II - біла. Коли вчитель читає слова у
прямому значенні, то учні піднімають білу частину, а коли у
переносному - червону.

Краяти хліб, краяти душу, кришталева чаша, кришталева ріка,
малиновий дзвін, малиновий кущ, співало птаство, співало серце,
сміялося сонце, сміялось дитя, ідуть дівчата, ідуть дощі, тепла
зустріч, тепла вода, гомоніли хвилі, гомоніли діти, солодкий чай,
солодке життя.

Здавна на Україні закріпився хороший звичай; збиратися на будівництво нового будинку усім товариством, громадою. Цей звичай називається толокою.

Ось і готовий замок. У ньому будуть жити слова, які приносять людям радість.

Слова вирішили відсвяткувати і запросили в гості своїх родичів.

Першим у гості прийшов Синонім. Він подивився на замок і почав з захопленням казати:

- Який чудовий, прекрасний, величавий, надзвичайно красивий замок. Які трудолюбиві, працьовиті, роботящі люди його збудували.

Усі почули, що він говорить про одні і ті ж якості різними словами і здивувалися, чому він повторюється.

Синонім трішки подумав і сказав:

Я - Синонім. А Синоніми - це слова, які різні за звучанням і написанням, але близькі за своїм лексичним значенням.

Наступним у гості прийшов Антонім. Він почав усіх вітати, та раптом почулись крики:

На наш замок нападають вороги. Забудьте про свято, беріть зброю до рук і будемо охороняти нашу домівку.

Це почув Антонім і сказав:

Я прийшов до вас без дарунка, тому зараз маю змогу виправити цю ситуацію. Я - Антонім. А Антоніми - це слова протилежні за значенням. Він подивився на ворогів, які почали штурмувати стіни палацу, і враз вони перетворилися на друзів, котрі мирно стукали до воріт замку, щоб розділити радість з господарями.

За цим всім спостерігав Омонім. Він швидко підійшов до цариці Лексики і сказав:

Щоб більше не повторилось подібного, я вашому замку подарую замок.

Цариця Лексика зраділа такому повороту подій і запропонувала Синоніму, Антоніму і Омоніму поселитися у цьому замку і стати його почесними мешканцями.

IV. Закріплення матеріалу

Учні зачитують правила з підручника і виконують вправи

1. Учень читає правило.

Вчитель пропонує дібрати по 2-3 синоніми до таких слів:

Ой нема, нема спокою
Ні ввечір, ні вранці,
Кажуть: "Пишись до колгоспу"
Кляті голодранці.
Усе село в кільце взяла,
Щоб не втекли люди,
Знають вони бідолашні
Катування буде.
Бродять люди полем, лісом,
Біжать в інші села,
Бо в колгоспі їх чекає
Доля невесела.
Кого вдома ще застануть
Беруть до сільради,
Крутять руки, ломлять пальці,
І не знайдеш правди.
Ломлять пальці, ломлять
ребра,
Викручують руки,
Боже ж ти мій милосердний,
За що ж такі муки.
Болить душа, болить тіло,
Синяк під очима,
Так що вдома не пізнає
Рідная дитина.
Силоміць заяву взяли;
- Давай коней, воза,
Імущество собіраєм
Всьо ми для колхоза.
Ой забрали всьо багатство,
Ой забрали поле,
Кожен мисться сльозами
Ой гіркенька доле.

Ой зійшла зоря — красная
звізда,
В п'яти раменах зійшла зі
Сходу
З самого раю людям принесла
Щастя волю і свободу.
Визволила люд з панського
ярма,
Визволила з денних клопотів,
В колхози брала людські
добра,
Став нам рай без меж і плотів.
П'ятого марта, в неділю, щодня
В Яворові засіяла,
І своїм лучем, і своїм жаром
Людей з рідних хат виганяла.
І старих, слабих, і діток
грудних
Бандитами називали,
Під автоматом юрбою гнали
І у тюрми замикали.
З горем у серці, торбою на
плечах
Рідні хати покидали,
І рідні поля, достатки, добра
Із сльозами в очах прощали.
Послушайте, добрі люди,
Браття мої милі,
Яка біда страшна сталась
В місті Чорнобилі.
Лиха слава про Чорнобиль
Усім світом лине,
А тим часом на Поліссі
Люд український гине.
Вийшов з ладу, вийшов з ладу,
Вийшов блок четвертий.

І розкрив він страшну пашу,
Щоби людей жерти.
А тим часом комуністи
Із людей глузують,
І діточок на парад
З прапорами шикують.
Послухайте, мої браття,

Послухайте нині,
Стогне земля смертоносна,
Стогне на Україні.
Чорнобиль, Чорнобиль -
Це неньки України біль,
Ятрить землю болюча рана,
Тривожить серце їй.

Тема. Групи слів за значенням: синоніми, антоніми, омоніми

Мета. Навчити учнів розпізнавати групи слів за значенням, добирати до слів синоніми, антоніми, навчити їх застосовувати (вживати) в усному та писемному мовленні. Дати розуміння учням, що ці групи слів збагачують наше мовлення і роблять його милозвучним.

Тип уроку. Комбінований урок (урок-засвоєння нових знань і урок-гра)

Обладнання: Кросворд, роздатковий матеріал, таблиця “Групи слів за значенням”, таблиця “Каламбур”, кульки, які складаються з двох кольорових частинок (білої і червоної), тлумачні словники.

Хід уроку

I. Організаційний момент

Учням роздаються кольорові кульки: одна сторона червона, а друга біла; листки чистого паперу. На дошку вчитель чіпляє таблиці, кросворд.

II. Оголошення теми і мети уроку.

III. Виклад матеріалу.

Учитель починає розповідати лінгвістичну казку, під час розповіді знайомить дітей з таблицею “Групи слів за значенням” (Таблиця 1)

Лінгвістична казка

Казковий замок цариці Лексика

Жили-були собі слова. Вони змінювались, росли, як дерева. З кожним роком слів ставало все більше й більше. І от виріс пишний, квітучий сад. Коли слова - дерева гойдалися від вітру, вони звучали, нагадували чарівний спів солов'я. Стали люди називати милозвучну мову солов'їною. Тоді слова обрали собі царицю і назвали її Лексикою.

Добре жилося словам у тому царстві: вони дружили, допомагали один одному. Вирішили вони побудувати величний Замок дружби слів. На будівництві трудилися всі. Одні споруджували стіни, інші робили вікна, ті вилізли на дах, щоб покрити його черепицею. Всі дружно трудилися.

Ми звертаємо увагу на індивідуальні особливості дитини, тому що в одних і тих умовах окремі учні по-різному справляються з навчальними завданнями. Це залежить від:

- темпу;
- повноти оволодіння знаннями, вміннями, навичками.

Вивчення цих особливостей має дуже важливе значення для успішного здійснення індивідуального підходу до учнів у процесі їх навчання.

Завдання індивідуального підходу полягає в тому, щоб ми враховували у процесі навчання сильні і слабкі сторони у здібностях кожного учня, допомагали їм повніше використати свої можливості вчитися і тим самим їх розвинути. Індивідуальний підхід потрібен передусім тим учням які відчувають незначні труднощі у навчальній роботі, пов'язаній з рівнем їхньої попередньої підготовки та іншими особливостями. Вчасна ефективна допомога у подоланні цих труднощів потрібна для їхнього успішного просування вперед до активізації розумової діяльності.

Індивідуального підходу потребують і сильніші учні. Цей підхід має сприяти повнішого використання й подальшому розвитку їхніх навчальних можливостей.